

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

KATOLIŠKA OBNOVA IN PROTIREFORMACIJA V NOTRANJEAVSTRJSKIH DEŽELAH 1564–1628

Politika, vera in kultura dajejo deželam pečat

Ljubljana, 7. in 8. maj 1992

V Ljubljani je potekal 7. in 8. maja 1992 prvi del mednarodnega simpozija, ki se je zatem 9. 5. nadaljeval v italijanski Gorici ter 14. in 15. 5. v Celovcu, in je z delom zaključil 4. in 5. junija v Gradcu. Pod pokroviteljstvom rektorske konference Delovne skupnosti Alpe-Jadran so ga finančno omogočile avstrijske državne oblasti ter deželne, mestne, univerzitetne oz. cerkvene institucije dežel Goriške, Koroške, Štajerske in Tržaške, v Sloveniji pa Konferenca za Slovenijo Svetovnega slovenskega kongresa. Za koncept celotnega projekta je ob univerzitetnih profesorjih Maximilianu Liebmannu iz Gradca in Helmutu Rumplerju iz Celovca najzaslužnejši slovenski cerkveni zgodovinar France Martin Dolinar, ki je vodil tudi organizacijske priprave za izpeljavo ljubljanskega dela zasedanja.

Od petnajstih referatov, prebranih v Ljubljani, jih je dobra tretjina obravnavala širše politične, cerkvenopolitične in kulturološke teme, od katerih so nekatere pomembne za razumevanje in umestitev posameznih problemov slovenske historiografije. **Georg Heilingsetzer** je v referatu »Deželni knez in stanovi v habsburških deželah« orisal temeljno politično nasprotje časa reformacije, ki pripomore razumeti, zakaj sta vladar in plemstvo tudi po verski plati stala vsak na svojem bregu. Gre za vprašanje nastajanja sodobne »absolutistične« države, v kateri si stojita nasproti vladarjevo zavzemanje za čimvečjo centralizacijo oblasti ter vztrajanje stanov pri starih privilegijih in participaciji pri izvajanju oblasti (v habsburških dednih deželah posebej odobritev deželnih davkov, kar je pomembno orožje zoper kneza), oz. za pravico plemstva do upora zoper »nepravilnega vladarja« (česar pa plemiški pravni teoretiki niso bili pripravljene priznati kmetom v odnosu do njihovih zemljiških gospodov). Pri tem je značilna in do neke mere usodna številčna šibkost plemstva, saj je bilo v Gornji Avstriji leta 1608 le 27 gosposkih in 60 viteških družin, na Kranjskem pa po oceni avtorja za 16. stoletje približno sto, kar je predstavljalo le – pol odstotka celotnega prebivalstva. Zanimiva je ugotovitev, da je zmagovito izpeljavo protireformacije v Notranji Avstriji v marsičem omogočila prevlada luteranstva v plemiških vrstah, saj se luteranci niso aktivno upirali deželnemu knezu, povsem drugače od tistih, ki so bili ideološko blizu kalvinizmu.

Predavanje **Friedricha Edelmayerja** je pokazalo na primeru odnosov med Filipom II. Španskim in notranjeavstrijskim deželnim knezom, nadvojvodo Karlom, da je imela Notranja Avstrija majhen pomen za interese španskega imperija, da pa jih je mogel španski dvor vendarle zagotavljati s pomočjo denarja in daril nadvojvodi in njegovim svetovalcem, pa tudi prek notranjeavstrijskih plemičev v španski ali cesarjevi službi.

Klaus Jaitner je pokazal v preglednem prispevku poglobilne značilnosti papeške cerkvene politike v času med pontifikatoma Gregorja XIII. in Gregorja XV., namreč praktično izvajanje tridentinske koncilske usmeritve in njeno zmago. **Gernot Heiss** je govoril o pomenu in vlogi jezuitov v notranjeavstrijski protireformaciji. Ko je v sedemdesetih letih 16. stoletja nadvojvoda Karel botroval ustanovitvi jezuitskega kolegija v Gradcu, ga je poleg skrbi za pospeševanje katolicizma in izobraževanje duhovniškega naraščaja ter posvetne elite preveval tudi strah pred pomenom stanovske protestantske šole, kar je pomemben činitelj tudi pri ustanovitvi jezuitskih šol v Ljubljani, Celovcu in Judenburgu, kjer so poprej delovala močna protestantska prosvetna žarišča. Jezuiti so bili tudi sooblikovalci notranjeavstrijske verske politike, pri čemer so se njihovi interesi v največji meri prekrivali z vladarjevimi.

Odgovor na vprašanje, ki si ga je zastavil **Werner Drobesh**, o zastopanosti socialnih problemov v pridigah protireformacijskega časa (za izhodišče so mu bile zbirke pridig celovške jezuitske knjižnice), ni presentljiv: kljub družbeno angažirani dejavnosti številnih cerkvenih redov in praksi so pereča družbena vprašanja v pridigah zastopana le postransko. Bistvo protireformacijske pridige je razmejitev katoliškega nauka od luteranskega ter razlaga transcendentne vsebine katolicizma. O družbenih vprašanjih govorijo pridige na zelo posplošeni ravni; kot celotno tostransko življenje, so z njihovega zornega kota tudi socialni problemi drugorazredni.

V referatu »Osmanska nevarnost in njen vpliv na kulturo protireformacije v notranjeavstrijskih deželah« se je **Maximilian Grothaus** (sicer soavtor odmevne razstave in kataloga »Srečanje z Tutrovim na ptujskem gradu«) lotil preiskave »sociokulturnih in mentalitetnozgodovinskih posledic turških vojn v Srednji Evropi«. Posebej dragoceno je, da v dokajšnji meri na osnovi gradiva s slovenskega etničnega ozemlja in njegove neposredne sosesčine! Tipologija predstav o »dednih sovražnikih krščanstva« je v bistvu enostavna: na eni strani mentalitete, nastale pod vplivom tur-

ških roparskih vpadov, na drugi tiste, ki so povezane z islamom nasploh. Avtor analizira letake, pridige in druga besedila, votivne in druge podobe, freske, ljudske in cerkvene pesmi, in ugotavlja, da je med mentalitetami precej stereotipov, dosti pa jih je arhetipskih; nekateri arhetipi naj bi izvirali celo iz sedmega in osmega stoletja, v antiislamski polemiki v bizantinskem cesarstvu, ali pa iz dobe španske rekonkviste. Predstave o turškem sovražniku so bile sestavni del cerkvene in državne propagande protireformacijskega obdobja in so imele tudi povsem jasno družbeno funkcijo: zvezane so z akulturacijo nižjih plasti prebivalstva, izgradnjo absolutistične države in discipliniranjem družbe.

Za vrednotenje obdobja katoliške obnove in protireformacije v slovenskem zgodovinopisju so v marsičem še vedno odločilne stereotipne ocene nekaterih klasikov slovstvene zgodovine »o pretrganem toku razvoja slovenskega knjižnega jezika, ki je bil tako plodno zastavljen in uresničevan v 16. stoletju« in o tem, da daljše obdobje ni bilo slovenske knjižne produkcije. **Breda Pogorelec** se je v svoji razpravi, naslovljeni »Cerkveno življenje in slovenščina v javnosti v 17. stoletju«, v kateri je s sociolingvističnega zornega kota pretresla svoje dolgoletne lastne raziskave pa tudi rezultate drugih avtorjev (npr. pokojnega Jožeta Koruze), prva povsem jasno in nedvoumno distancirala od Kidričevih tez. Izhodiščna ji je **družbena vloga** slovenskega jezika v cerkvenem življenju: tako se je javna raba slovenščine v cerkvi razvijala že od samih začetkov krščanstva pri nas; predvsem je šlo za govorjeno besedo, ki je bila le redko zapisana in se je ohranjala predvsem z oralno tradicijo. Protestantizem, ki je zagovarjal uporabo živih »ljudskih« jezikov v bogoslužju na eni strani, na drugi pa pomen posameznikovega poglobljanja v Biblijo, izvor vseh verskih resnic, je zato po Pogorelčevi »prostor za slovenščino v javnosti pomenljivo odprl. Pretežno ustno komunikacijo v dosedanjem katoliškem izročilu je dopolnila knjiga«. Slovenska protestantska cerkev je skrbela za izdajanje verskih knjig, v katerih so »načrtno in premišljeno oblikovali skupni slovenski knjižni jezik« ter za izobrazbo privilegiranih slojev prebivalstva, sklepali pa je moč, da je prišlo v dobi reformacije tudi do »zavestnega širjenja slovenskega jezika v javni rabi« in njenega utrjevanja ob nemščini in latinščini. Katoliška verska obnova je ponovno zožila prostor, ki ga je v javnosti zavzemala slovenščina, tako v izobraževanju kot v književnosti, »ni pa zaustavila javne rabe slovenskega jezika v cerkvenem življenju in tudi ni pretrgala s protestantskim izročilom. Do tega spoznanja nas navaja vse razpoložljivo ohranjeno besedilno gradivo iz 17. stoletja, prav tako pa tudi pričevanja o jezikovni rabi v javnosti in njenem obsegu. Na tej podlagi se pokaže, da kontinuiteta razvoja slovenskega knjižnega jezika v 17. stoletju s katoliško versko obnovo ni bila pretrgana«. Javna raba slovenščine se je v 17. stoletju celo funkcijsko razširila na nove zvrsti besedil (tudi široka javna in zasebna raba izven cerkve – prisežni obrazci, pričevanja pod prisego, oporoke, plemiška korespondenca in verzifikacija), nosilec katoliške prenovne škof Hren pa je skrbel za nadaljevanje protestantskega jezikovnega izročila z okrožnico o slovenskem razlaganju evangelijev in branj ter pridiganju ter z pripravo evangeliarja in pridobljenim dovoljenjem, da je moč uporabljati Dalmatino Biblijo.

Jože Pogačnik je analiziral slovensko literaturo v 17. stoletju in pokazal, da je mogoče nekatere tekste le na površinski ravni »povezati z ustreznimi baročnimi vzorci«, prave baročne književnosti pa pri nas ni. Produkcija je pod vplivom »heterogenih literarnih silnic«: od srednjeveških preostankov do ekstremnega barokiziranja in manirizma. V celoti je pri tem v službi ideologije katoliške obnove.

Dokaz o kulturni moči katoliške obnove je moč najti zlasti v oživitvi in zatem razcvetu likovne umetnosti na naših tleh, kar se je po obdobju stagnacije, ki jo je povzročil vzpon protestantizma, zgodilo za časa ljubljanskih škofov Tavčarja in zlasti Hrena, ki je »cerkveni umetnosti dodelil pomembno vlogo pri svojih pastoralnih načrtih«, to vlogo pa je uresničeval po premišljenem programu, ki ga **Ana Lavričeva** ni predstavila le v svojem referatu, temveč pred tem natančneje v monografiji *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti* (Ljubljana 1988). Hren je bil tudi temeljito glasbeno izobražen in je zahteval, da morajo biti glasbeno ustrezno podkovani tudi bodoči duhovniki. Navduševala ga je slovska nabožna ljudska pesem in je pripravil za izdajo danes žal pogrešano pesmarico (morebiti Kalobski rokopiš?), zavzemal se je tudi za obnovo in postavitve orgel (**Edo Škulj**, Škof Tomaž Hren in cerkvena glasba). Da je Hren dobro vedel, da morejo učinkovito cerkveno prenovno izpeljati le izobraženi in v duhu zvestobe rimski cerkvi vzgojeni duhovniki, je pokazal **F. M. Dolinar** v referatu »Problem vzgoje duhovnikov kot nosilcev cerkvene prenovne«, koder obravnava škofovo skrb za razvoj Marijanskega kolegija v Gornjem gradu in upravičeno poudari, da so bili »pravi nosilci katoliške prenovne na deželi . . . vsaj pri nas prvenstveno škofijski duhovniki,« čemur je v svojem predavanju »Ljubljanski škof Tomaž Hren in katoliška obnova« pritegnil tudi **Bogdan Kolar**, ki sicer pregledno opisuje Hrenovo cerkveno politiko: sinode in redne vizitacije, odnos do škofijske duhovščine in redov, pospeševanje bratovščin, pastoralna dejavnost (posvetitve, pridige, širjenje marijanskega kulta, načrt za zedinjenje s pravoslavnimi uskoki) in delo v reformacijskih komisijah. Hren je pri tem v marsičem poglobil in zaokrožil cerkveno politiko svojega predhodnika, škofa Janeza Tavčarja, kar je bilo moč ugotoviti ob poslušanju predavanja **Francija Petriča**. Za predmet svoje obravnave si je izbral **Vinko Rajšp** sicer že znan lokalnozgodovinski primer, kako je bila v zadnjih letih 16. stoletja izpel-

jana protireformacija v dolenski prafari Škocjan, koder je bil med 1585 in 1589 za predikanta Jurij Dalmatin, odvetniške pravice in pravico prezentacije župnika pa je imel mogočni protestant Krištof Turjaški, ki se je tako dolgo upiral odsloviti predikanta in umestiti katoliškega duhovnika, dokler ga ni k temu prisilila reformacijska komisija. **Luigi Tavano** je govoril o specifičnih vprašanjih katoliške preнове na Goriškem (marginalen vpliv reformacije, bipolarno romansko ter nemško-slovensko versko življenje, zamotani odnosi z oglejskim patriarhatom), zlasti v luči prihoda cerkvenih redov pretežno v Gorico od konca 16. stoletja dalje.

Ljubljanski del mednarodnega simpozija o protireformaciji in katoliški obnovi v Notranji Avstriji je uspel problematizirati nekatere pomembne slovenske historične stereotipe, tako klasično literarnozgodovinsko oceno celotnega obdobja in vlogo Tomaža Hrena v njem, kar se zdi njegov najpomembnejši dosežek. Po drugi strani je obravnaval tudi teme, ki so posredno zanimive za nekatera vprašanja slovenske zgodovine, in takšne – pri tem mislim na Grothausovo – ki bi utegnile z dobrim zgledom vplivati na preučevanje zgodnjebaročnih (in drugih!) mentalitet v naši historiografiji.

Janez Šumrada

MEDNARODNI SIMPOZIJ »DUNAJ IN SLOVENCİ«

Ljubljana, 18.–20. junij 1992

Dunaj, državna prestolnica večini Slovencev do leta 1918 – koroškim Slovincem pa še danes, mesto, ki je in še vedno privablja številne, da bi se izpopolnili v izobrazbi in uspeli v velikem svetu, je premalo prisotno v naši zavesti kot mesto, ki je odločilno vplivalo na razvoj slovenskega prostora v avstrijski dobi in na oblikovanje mnogih Slovencev, ki so bili na tak ali drugačen način povezani z njim. Marsikaj o njem in zlasti o Slovencih, ki so tam krajši ali daljši čas živeli, smo slišali na dvodnevem simpoziju (tretji dan je bil namenjen ogledu Ljubljane in okolice za goste z Dunaja). Potekal je v veliki magistratni dvorani, kjer so bile na sejah občinskega sveta od srede prejšnjega stoletja izrečene marsikatero pikre besede na njegov rovaš, bolje rečeno, na rovaš takratne dunajske politike. Idejo za znanstveno srečanje je dal koroški rojak, več kot trideset let tudi Dunajčan in od nedavnega tudi Ljublančan Feliks Bister, vodja ljubljanske izpostave Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo na Dunaju. Pri pripravah sta sodelovali Zveza zgodovinskih društev Slovenije, ki je oblikovala program simpozija (koordinator Darja Mihelič) in Slovenska izseljenska matica, ki je skrbela za tekoči potek srečanja (Nives Sulič). Omogočili pa so ga Avstrijsko ministrstvo za znanost na Dunaju, Ministrstvo za znanost in tehnologijo v Ljubljani, kulturni oddelek mesta Dunaj in mesto Ljubljana. Na začetku sta ga pozdravila ljubljanski župan Jože Strgar in predsednik Slovenske izseljenske matice Mirko Jurak, Feliks Bister pa je prebral pismo referenta za znanost mesta Dunaj Huberta Ehalta, ki se simpozija ni mogel udeležiti.

Največje število referatov in diskusijskih prispevkov je bilo v t. i. zgodovinskem sklopu, ki je zajel čas od 14. stoletja do današnjih dni, s poudarkom na devetnajstem in na prelomu v dvajseto stoletje do leta 1918; le en referat je segel v čas po tem letu. Klasični filolog **P. Simoniti** je govoril o kulturno-zgodovinskem vidiku pomena Dunaja za Slovence od 14. do 16. stoletja. Odločujoče za prihajanje Slovencev oziroma 'rojakov' (izraz, ki naj bi bil po mnenju referenta ustrežnejši za ljudi, ki so čutili le deželno pripadnost) na Dunaj, je bila ustanovitev univerze leta 1365, ki je omogočila pripadnikom nižjih slojev vzpon v družbi. Naše ljudi najdemo med študenti in profesorji, v visoki cerkveni hierarhiji, v diplomaciji (npr. Žigo Herbersteina, ki je Evropi odkril Rusijo), v kulturnih krogih (zlasti v dobi renesanse v 16. stoletju), med tiskarji itd. O Dunaju kot univerzitetnem središču za čas od ustanovitve univerze do konca 16. stoletja je referiral zgodovinar in arhivar **A. Ožinger**. Podrobno je opisal organiziranost Rudolfinuma in njegovo vlogo za slovenski prostor. Dijaki, ki so prihajali iz naših krajev, so morali imeti osnovno izobrazbo, kar kaže na močno mrežo verskih in mestnih šol. V obravnavanem obdobju so predstavljali 23,7% (!) vseh študentov na dunajski univerzi. Referent je govoril tudi o njihovih imenih in priimkih ter socialnem izvoru (večina je bila kmečkega stanu), o njihovem materialnem položaju (prošajenje študentov na poti domov ali na Dunaj ni bilo sramotno ali prepovedano), hkrati pa opozoril, da »nacionalnih« sporov med študenti na univerzi ni bilo in da so imeli na Dunaju stik z Evropo in svetom. **J. Prunk** je s svojim referatom segel že v konec 18. in v 19. stoletje. Označil ga je kot vzpodbudo za znanstveno raziskovanje s tezo, da je imel Dunaj velik vpliv na Slovence v obravnavanem času do leta 1918, ne samo kot univerzitetno središče, ampak je vplival tudi na razvoj slovenskega narodnega gibanja. Ocenil je, da je bil Dunaj za Slovence produktiven in pozitiven. Prek njega so se širile narodne preporodne ideje (zlasti Čehov), velik je bil njegov vpliv na slovenski narodni program (1848), v drugi polovici stoletja so se iz njega širile politične ideje itd. Referent je omenil pomen preorientacije slovenskega narodnega gibanja na prelomu v dvajseto stoletje k jugoslovanski opciji, ki so jo izvedli v dunajskem civilizacijskem krogu vzgojeni Slovenci.